

Rolnicze święto „Orach toju” w obrzędowości Karaimów Wileńszczyzny okresu międzywojennego

Mariusz Pawelec
Badacz niezależny (Opole)

The role of the *Orach toju* agricultural festival in the Karaim rituals of the Vilnius Region during the Interwar Period

Summary: This article presents the Karaim agricultural festival called *Orach toju*. This holiday was celebrated every fall in Trakai in the Vilnius Region in 1929–1939. The author discusses its origin, name and the course of the ceremony. The following archival sources were used: reports, correspondence and photos. The festival was interrupted by the outbreak of World War II and later by the nationalization of the Karaim fields in Trakai. Nevertheless, the secular harvest festival of Orach toju, has become part of Karaim culture.

Keywords: the Karaim agricultural festival of *Orach toju*, Karaim rituals, Trakai, Interwar Period

Jednym z elementów kultury obrzędowej Karaimów Wileńszczyzny oddającym charakter ich zajęć zawodowych w okresie międzywojennym było jednodniowe rolnicze święto „Orach toju”. Miało ono miejsce w Nowych Trokach w województwie wileńskim dorocznie jesienią (termin obchodu był zmienny), po zakończeniu zbioru zbóż, warzyw i owoców. Specyfikę uroczystości wyraża jej rodzima karaimska nazwa „Orach toju” czyli ‘święto sierpa’. Niestety zwyczaj cyklicznego obchodzenia obrzędu został

zakłócony wybuchem II wojny światowej, stąd też miał on miejsce po raz ostatni w 1939 r. (w niepełnym kształcie)¹. Odbywał się on kolejno: w 1929 r. – 15 września, w 1931 – 14 października, w 1932 – 1 października, w 1933 – 8 października, w 1934 – 4 listopada, w 1935 – 27 października, w 1936 – 18 października, w 1937 – 5 października, w 1938 – 4 listopada i w 1939 – 15 września. W zachowanych źródłach archiwalnych nie pojawiają się wiadomości o obchodach w roku 1930. Prawdopodobnie nie odbyły się wówczas, co zdaje się potwierdzać informacja Aleksandra Dubińskiego o niemal corocznych obchodach święta².

Dzień uroczystości „Orach toju” nie był powiązany z kalendarzem religijnym społeczności karaimskiej, stąd nie przypadał w stałe dni cyklu rocznego. Jego data wyznaczana była stosownie do sytuacji, po zakończeniu prac rolnych, najczęściej na niedzielę jako dzień wolny od pracy także dla chrześcijańskiego, większościowego otoczenia. Jedynie raz, w 1932 r., wyznaczona została na dzień sobotni, ale była to szczególna okazja, gdyż w tym dniu (1 października) rozpoczynał się nowy karaimski cykl kalendarzowy. „Orach toju” nie było tożsame z biblijnym świętem Sukot, uznawanym jako dziękczynne za zebrane plony. Przypadało bowiem zarówno przed, jak i po obchodach tego religijnego święta. W niektórych latach mimo wyznaczenia z wyprzedzeniem terminu obchodu „Orach toju” (wraz z innymi świętami był on publikowany m.in. w rocznych kalendarzach „Ilustrowanego Kurjera Codziennego”), bywał on później zmieniany. W przypadku świąt religijnych nie miało to miejsca.

Warto jednak zwrócić uwagę na znaczną różnicę czasową w procesie vegetacji upraw. Biblijną porą żniw był okres przypadający na letnie święto Szawuot, zwane z tego powodu również Świętem Żniw (hebr. *Chag ha-Kacir*). Na szerokości geograficznej Wileńszczyzny i z jej warunkami klimatycznymi obchodzenie żniw tak wcześnie nie byłoby możliwe. Z kolei jesienne święto Sukot było raczej świętem gromadzenia plonów niż ich zbioru, stąd inna jego biblijna nazwa Święto Plonów (hebr. *Chag ha-Asif*). Posiadało ono wśród Karaimów odrębną obrzędowość wywodzącą się z nakazów

¹ Fakt obchodu „Orach toju” w 1939 r., choć bez splatania tradycyjnego wieńca, przywołuje we wspomnieniach S. Pilecki, *Karaimskie życie społeczne i religijne okresu międzywojennego, czas wojny, decyzje o przyjeździe do Polski*, [w:] *Karaimi*, red. B. Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 45.

² A. Dubiński, *Z życia Karaimów trockich w okresie międzywojennym*, [w:] *Karaimi (materiały z sesji naukowej)*, red. A. Dubiński, E. Śliwka, Pieniężno 1987, s. 38.

religijnych określonych w Torze³. Zastanawiać musi więc występowanie w Trokach osobnego obrzędu ludowego, zawierającego treści zbliżone do religijnego święta Sukot.

Kwestia genezy „Orach toju” pozostaje nierozstrzygnięta. Nie było ono w przeszłości znane wśród Karaimów krymskich, również parających się rolnictwem i sadownictwem. Także inne ludy turkijskie zamieszkujące Europę Wschodnią nie zachowały w swojej kulturze obrzędów zniwnych połączonych ze splataniem wieńca. Nie zostały one poświęcone źródłowo również u Karaimów halickich, zwłaszcza rolników osiadłych w Załukwi. Zdaniem niektórych polskich autorów, praktyka sporządzania obrzędowego wieńca zawieszanego następnie w kienesie, ukształtowała się pod wpływem kultury ludności chrześcijańskiej otaczającej Karaimów trockich⁴. Nieco inny pogląd prezentuje część współczesnych badaczy karaimskich. W ich przekonaniu, zwyczaj ten, zachowany jedynie w Trokach, wywodzić się ma z rodzimych tradycji etnicznych sięgających korzeniami szamanizmu jako pierwotnej religii przodków Karaimów⁵.

Niezależnie od rzeczywistego rodowodu tej praktyki sam termin oznaczający uroczyste zakończenie zniw jest znany w obu dialektach języka zachodniokaraimskiego, tj. łucko-halickim oraz trocko-poniewieskim. Odnotowuje go *Słownik karaimsko-rosyjsko-polski* jako *orak toju* oraz *orach toju*⁶ (w wymowie trocko-poniewieskiej wygłosowe *-k* przechodzi w *-ch*). W piśmiennictwie karaimskim pojawia się stosunkowo późno, ta ostat-

³ M. Znamierowska-Prüfferowa, *Materiały dotyczące obrzędowości Karaimów Wileńszczyzny*, „Etnografia Polska”, t. III, 1960, s. 428.

⁴ Jak podaje jeden z nich: „Święto to nie ma swojego odpowiednika w judaizmie. Wykazuje natomiast wyraźne analogie do słowiańskich dożynek”, zob. J. Sykała, *Z państwa Chazarów na Wybrzeże Gdańskie (Karaimi – geneza i doktryna)*, „Rocznik Gdański” 1985, z. 1, s. 214, por. G. Pełczyński, *Karaimskie święta*, „W Drodze”, nr 9 (181), 1988, s. 78–79.

⁵ M. Ä. Čoref, *Krymskie karaimy. Elementy ażyčestva*, [w:] *Bogi Tavridy. Istoriiä religij narodov Kryma*, red. A. S. Gluśak, P. I. Artuħ, Sevastopol’ 1997, s. 221; M. S. Sarač, *Religiä krymskich karaev (karaimov) ot šamanizma do filosofsko-religioznogo učeniiä Anana Ben Davida*, [w:] *Karaimskaä narodnaä encyklopediiä*, t. II: *Vera i religiä*, red. M. S. Sarač, Pariž 1996, s. 24, por. M. È. Hafuz, *Karaimy. Istoriko-ëtnografičeskie očerki*, Materiały k serii «Narody i kul’tury», vyp. XIV, kn. 4, Moskva 1993.

⁶ *Karaimsko-russko-pol’skij slovar’ / Słownik karaimsko-rosyjsko-polski*, ed. M. A. Baskakow, S. M. Szapszał, A. Zajączkowski, Moskwa 1974, s. 430.

nia postać dopiero w tekście autora młodego pokolenia opublikowanym w 1932 r.⁷ Z kolei forma *orak toju* występuje w wydany w 1935 r. przez Aleksandra Mardkowicza słowniku dialektu łucko-halickiego⁸. W tym ostatnim przypadku stanowiło to raczej próbę zaadaptowania terminu z Trok do dialektu łucko-halickiego, świadomie podjętą przez redaktora słownika, niż rzeczywiste potwierdzenie jego wcześniejszego użytkowania w Łucku czy Haliczu.

Dowodzi to pojawienia się tego terminu w języku zachodniokaraimskim co najmniej od początku lat trzydziestych XX w. Materiał językowy zebrany przez Tadeusza Kowalskiego w środowisku Karaimów trockich w latach dwudziestych nie zawierał tego określenia⁹. Charakterystyczne, że nie został on wymieniony również w obszernym słowniku opracowanym przez Wilhelma Radlova na przełomie XIX i XX w. Badacz ten zbierał materiał dotyczący języka karaimskiego na Krymie, w Łucku i Trokach, zarówno w oparciu o dostępne piśmiennictwo, jak i próbki języka mówionego Karaimów¹⁰.

Turkolog Kenesbaj Musajew zwrócił uwagę, że występujące w grupie języków zachodniokipczackich (należy do nich również karaimski) słowo *orak* posiada obok podstawowego znaczenia jakim jest ‘sierp’ i inne, ogólniejsze, oznaczające ‘żniwo’, ‘urodzaj’¹¹. Wyrażenie *orak toj/tojy* znane jest i u innych turkijskojęzycznych narodów zamieszkujących w tak odległych

⁷ Zefir [Z. Firkowicz], *Tienry siuwiarynia bołuszad*, „Dostu Karajyn”, t. II, 1932, s. 13.

⁸ *Słownictwo karaimskie. Karaimsko-polsko-niemiecki słownik / Westkaraimische Sprache. Karaimisch-polnisch-deutsches Wörterbuch*, ed. A. Mardkowicz, Łuck 1935, s. 52.

⁹ W dołączonym słowniku znalazły się jedynie czasownik *or-* ‘rznąć (zboże), zbierać’, rzeczownik *oruš* ‘zbiór’ oraz *toj* ‘uczta weselna, wesele’, zob. T. Kowalski, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, Kraków 1929, s. 241, 265.

¹⁰ *Opyt slovarâ türskih narečij / Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, ed. W. Radloff, t. I, cz. 2, Sankt-Peterburg 1893, szp. 1049–1050. Odnotował formę *orak / orax* występującą w Łucku i w Trokach, w tych ostatnich np. w karaimskim targumie księgi Hioba (5, v. 5).

¹¹ K. M. Musaev, *Leksika türskih âzykov v sravnitel'nom osvešenii. Zapadnokypčackaa grupa*, Moskwa 1975, s. 314.

stronach, jak np. na Kaukazie¹² czy w Turkmenistanie¹³. Może to świadczyć o sięgającej głęboko w przeszłość wspólnocie kulturowej bliskich etnicznie ludów lub – co bardziej prawdopodobne – o stosunkowo późnym, nawet XX-wiecznym, zapożyczeniu dokonanyemu świadomie przez czynnik obczany w dziedzinie turkologii (S. Szapszał?).

Na tą ostatnią możliwość wskazywałoby także słowo *demet* (*diemiet* w wymowie trockiej) czyli ‘wieniec, wianek’. Choć występuje w leksyce turkijskiej, nie jest terminem rdzennym, zostało bowiem zapożyczone za pośrednictwem osmańskotureckiego z języka nowogreckiego (*δεμάτι*). Nie było ono odnotowane ani przez Kowalskiego, ani też w słowniku Mardkowicza. Pojawia się po raz pierwszy w tekście Zaracha Firkowicza, dopiero w 1932 r. w kontekście bezpośrednio odnoszącym się do obchodów święta plonów *althyszlahan edi diemiet* ‘wianek został pobłogosławiony’¹⁴. Rdzennym karaimskim słowem oznaczającym ‘wianek, wieniec’ był w dialekcie trocko-poniewieskim *kurszow*. Ten sam termin występował także w dialekcie łucko-halickim oraz krymskim¹⁵.

Uroczyste zakończenie okresu żniw noszące charakter ludowego zwyczaju prawdopodobnie początkowo – choć nie jest jasne od kiedy – nie posiadało u Karaimów cech elementu sakralnego. Religijnym świętem urodzaju dla wspólnoty karaimskiej było biblijne święto Sukot. Stąd wynikałby brak potwierżeń obchodzenia „Orach toju” w pisanych źródłach religijnych pochodzących z Trok. Ale wzmianek takich brakuje również w źródłach świeckich. Dokumenty księgowe Józefa Łobanosa z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX w. nie wzmiankują o jakichkolwiek uroczystościach typu dożynkowego, choć są tam poruszane kwestie użytkowania ziemi gminnej.

¹² Praktykowane wśród Nogajów święto „Orak toj” nosiło inny charakter – poprzedzało rozpoczęcie żniw, przypadając na przełom miesięcy maj-czerwiec, zob. R. H. Kerejtov, *Narodnyj kalendar’ i kalendarnaâ obrâdnost’ nogajcev*, [w:] *Kalendar’ i kalenarnaâ obrâdnost’ narodov Karačaevo-Čerkesii*, red. V. P. Kobyczev [et al.], Čerkesk 1989, s. 120; M. B. Gimbatova, *Duhovnaâ kul’tura nogajcev v XIX – načale XX v.*, Mahačkala 2005, s. 69.

¹³ Osiadli Turkmeni, w szczególności Gekleni, obchodzili święto dożynek (*harman tojy*) wraz ze świętami religijnymi, a w niektórych miejscowościach nazywano je świętem żniwiarza (*orak tojy*), zob. D. M. Ovezov, *Naselenie doliny Čandyra i srednego tečeniâ Sumbara*, Ašhabad 1976, s. 227.

¹⁴ *Karaimsko-russko-pol’skij slovar’*, s. 170.

¹⁵ *Ibidem*, s. 349.

Nie jest przekonywującym dowodem fotografia znajdująca się obecnie w kolekcji Trockiego Muzeum Historycznego (Trakų istorijos muziejus). Przedstawia niezbyt liczną grupę trockich Karaimów przed kienesą wraz z duchownymi: starszym hazzanem Zachariaszem Mickiewiczem i młodszym hazzanem Rafałem Abkowiczem w strojach liturgicznych. Zdjęcie zaopatrzone jest w dopisaną ręcznie datę: 6 IX 1919 r. (nie była to data święta Sukot). Poniżej znajduje się sporządzone innym charakterem pisma, zapewne zdecydowanie późniejsze, uzupełnienie w języku litewskim: „Derliaus šventė Orach toju” (Święto dożynek „Orach toju”). Uzupełnienie to zostało naniesione najprawdopodobniej po przejęciu kolekcji Szapszała przez instytucje litewskie po 1945 r. Podczas katalogowania materiałów fotografia mogła zostać opisana nie koniecznie zgodnie z rzeczywistością¹⁶. Wątpliwości potęguje brak na niej stosownego dożynkowego wieńca¹⁷.

Prawdopodobnie źródeł obrzędu „Orach toju” należy upatrywać w praktykach dożynkowych sprawowanych przez chrześcijańskich dzierżawców (tzw. połowników)¹⁸. Uprawiali oni działki uprawne na gruntach zwanych Polami Karaimskimi¹⁹ (kar. *Karaj tiužłari*), których dziedzicznymi użytkownikami były poszczególne rodziny karaimskie z Trok. Z tego powodu z rodzinami połowników łączyły je wielopokoleniowe i dość zażyłe relacje²⁰.

¹⁶ TIM, nr inw. K 809. Taki też opis uroczystości na zdjęciu zamieszczony jest na stronie internetowej Trockiego Narodowego Parku Historycznego (Trakų istorinis nacionalinis parkas): „Pirma po I pasaulinio karo derliaus šventė Orach toju” (Pierwsze po I wojnie światowej święto dożynek Orach toju), zob. <http://www.seniejitrakai.lt/tradicine-architektura-nuotraukose/> [dostęp: 17.08.2017].

¹⁷ *Seraya Szapszal's Karaim collection*, ed. Ž. Būčys, Vilnius 2003, s. 44 poz. 239. Tutaj również wkradły się błędy w opisie tejże fotografii, która ma przedstawiać wspólnotę karaimską z okazji święta żniw z Józefem Łobanosem [sic!].

¹⁸ Termin ‘połownik’ ma dość dawną metrykę. Stosowany był na ziemiach Rzeczypospolitej od XVII w., zob. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. IV, Warszawa 1903, s. 72.

¹⁹ Nieruchomość ziemska pod nazwą „Pola Karaimskie” w gminie Troki, należąca do Karaimskiej Gminy Wyznaniowej, obejmowała 281,60 ha pow., zob. *Regulacje hipotek*, [w:] *Obwieszczenia Publiczne: dodatek do Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości*, nr 82, Warszawa 1937, s. 10. Znajdowała się ona na północny-zachód od miasteczka, w pobliżu drogi do Siemieliszek (daw. Sumiliszki).

²⁰ S. Pilecki, *Chłopiec z Leśnik. Dziennik z lat 1939–1945*, [Wrocław] 2009, s. 10 oraz przypis 18, por. idem, *Bogusław i Kamila Firkowiczowie i ich potomkowie*, „Almanach Karaimski”, 2007, s. 90–91.

Tenże system dzierżawy gruntów za czynsz płacony w naturze (połowie lub innej części zbioru) nakładał na dzierżawcę obowiązek dostarczenia plonów do stodoły użytkownika w stanie sprzedajnym np. zboże w ziarnie itp.²¹

Udział w zwyczaju ludowym nie mającym cech religijnych mógł zostać stopniowo, w dłuższej perspektywie czasowej, zaakceptowany przez członków wspólnoty karaimej. Dopiero w dalszej kolejności pozwoliło to na zainicjowanie własnego karaimego obrzędu. Świadczyć o tym mogłoby wyznaczanie terminu „Orach toju” w stosunkowo późnej kalendarzowo porze roku, długo po dożynkach chrześcijańskich. Zwyczajowo bowiem terminem zakończenia żniw, w czasie którego poświęcano wieniec, była bowiem tzw. Zielna (lit. Žolinės) przypadająca 15 sierpnia²². W Nowych Trokach miała ona szczególne znaczenie ze względu na odbywający się w tym dniu odpust w miejscowej parafii katolickiej²³.

Na uwagę zasługują fragment notatki zamieszczonej w 1929 r. na łamach „Myśli Karaimej” w dziale *Kronika wydarzeń*. Skryty pod akronimem autor (prawdopodobnie Szymon Szyszman) odnotował 15 września obchód uroczystości, dodając, że „Jest to prastare święto ludowe karaime, obchodzone po zakończeniu żniwa”²⁴. A jednak przed rokiem 1929 nie pojawiają się żadne znane dotychczas wzmianki o obrzędowości związanej z rytuałem zakończenia żniw. Skłoniło to niektórych badaczy do wyrażenia przypuszczenia, że święto to nie było obchodzone w Trokach wcześniej niż w okresie międzywojennym²⁵. Można jednakże założyć, że dzięki inicjatywie hachana Hadży Seraji Szapszała znana wcześniej praktyka wspólnego kończenia prac polowych przez karaimek rolników, których przed wojną nie brakowało w Trokach i okolicy, nabrała po jego przybyciu do Polski w 1928 r. świątecznego charakteru oraz stosownej rozbudowanej oprawy. Dodatkowym impulsem mogły okazać się uroczystości obchodzone wówczas,

²¹ J. Witort, *Zarys prawa zwyczajowego ludu litewskiego*, Lwów 1898, s. 107.

²² G. Czerniak, *Czas przejścia. Wybrane letnie i jesienne obyczaje Litwinów i Żmudzinów*, [w:] *Transformacja środowiska międzynarodowego i jego wielowymiarowość*, t. I, red. R. Kordoński [et al.], Lwów – Olsztyn 2016, s. 347.

²³ J. J. Tochtermann, *Troki, zarys antropogeograficzny*, Wilno 1935, s. 17.

²⁴ S. Sz-n [S. Szyszman], *Życie karaime w Polsce*, „Myśl Karaimej”, t. II, 1929, z. 2, s. 41. Taka charakterystyka święta znalazła się także w późniejszej notce, zob. S. F. [S. Firkowicz], *Troki. Orach Toju*, „Myśl Karaimej”, t. XII, 1937–1938, z. 12, s. 149.

²⁵ A. Dubiński, *Z życia Karaimów trockich...*, s. 38, por. G. Pełczyński, *Karaimi polscy*, Poznań 2004, s. 44.

we wrześniu 1929 r. na wzgórzu zamkowym w Nowogródku wojewódzkie dożynki z udziałem prezydenta Ignacego Mościckiego.

O tym, że obchody „Orach toju” przybrały dla niewielkiej wspólnoty karańskiej właśnie w 1929 r. nowego wymiaru świadczy pochodząca z tegoż roku notatka prasowa z „Kuriera Wileńskiego”, udostępniana następnie przez Polską Agencję Telegraficzną. Jak podał serwis informacyjny: 13 września (a więc dwa dni przed oficjalną uroczystością w Trokach) delegacja karańskich rolników z hazzanem Szymonem Firkowiczem złożyła w Wilnie wizytę wojewodzie Władysławowi Raczkiewiczowi. Wręczyła mu wieniec ze zbóż ze wstęgami o polskich barwach narodowych i podziękowała za opiekę nad ludnością karańską.

„W odpowiedzi p. wojewoda – jak głosił oficjalny komunikat – podziękował delegacji, prosząc zarazem hazzana, aby był on wyrazicielem jego uczuć wobec ogółu rolników karańskich, dla których p. wojewoda ma uznanie za ich pracowitość i wytrwałość, pomimo niepomysłnych warunków w rolnictwie w latach ubiegłych i z przyjemnością podkreślił ich zawsze wysoce obywatelski stosunek wobec Państwa”²⁶.

W dniu obchodów święta, 15 września tegoż samego roku, stosowną depezę do wojewody wileńskiego wystosował z Trok hachan Seraja Szapszał. Oto jej treść:

„W dniu dzisiejszym obchodząc restytuowaną odwieczną uroczystość «Orach Toju weselisko żniw» ludność karańska zgromadzona w kienesie zanosła do Tronu Wszchemogącego modły gorące na intencję pomyślności naszego kraju i rządu Najjaśniejszej Rzeczypospolitej oraz złożyła na moje ręce wyrazy hołdu i czci dla pana wojewody, jako gospodarza ziemi Wileńskiej i opiekuna jej ludności.”²⁷

Tekst ten pozostaje o tyle istotny, gdyż stanowi pierwszy udokumentowany zapis nazwy obrzędu wraz z jego polskim tłumaczeniem. Zwrot

²⁶ *Delegacja ludności karańskiej u p. wojewody*, „Kurjer Wileński”, 1929, nr 210, s. 3, por. (PAT), *Delegacja ludności karańskiej u woj. Raczkiewicza*, „Hasło Łódzkie”, 1929, nr 252, s. 1.

²⁷ *Depesza karaimów trockich do wojewody wileńskiego*, „Kurjer Wileński”, 1929, nr 212, s. 3.

o restytuowaniu uroczystości pozwala domyśleć się, że obchody „Orach Toju” przed rokiem 1929 nie były praktykowane.

Obyczaj sporządzania poświęconego wienca musiał cieszyć się wśród trockich Karaimów akceptacją jako stosunkowo dawny obyczaj. Poświadcza to bowiem zapis z wizyty w sierpniu 1933 r. w tamtejszej kienesie. Autorka reportażu, skryta za inicjałami M. L-y, zamieściła go na szpaltach „Kuriera Bydgoskiego”. Jak podaje:

„u wejścia chór, na którego balustradzie wisi wieniec dożynkowy. To stary zwyczaj karaimski: ofiarowanie kienesie wienca z całorocznych plonów rolniczych i ogrodniczych; pomiędzy kłosami zbóż widać misterne kwiatki, zrobione z ziaren ogórka.”²⁸

Podobnie przedstawiał to zagadnienie hachan S. Szapszał, pisząc w 1934 r.:

„Do dnia dzisiejszego zachowało się wśród Karaimów Trockich nader malownicze święto religijno-narodowe – «Orach toju» (Wesele sierpa), odpowiadające dożytkom z tą różnicą, że wianek upleciony ze zbóż – zawieszają w kienesie aż do następnego roku.”²⁹

O przebiegu „Orach toju” zachowały się zaledwie trzy opisy, z których tylko jeden powstał w okresie obchodzenia święta, pozostałe opierają się na wspomnieniach naocznych uczestników. Autorem pierwszego opublikowanego w 1937 r., ale powstałego nieco wcześniej (prawdopodobnie dwa lata wstecz), był Józef Jakubowski. Pisał on:

„Karaimi troccy, jak wiadomo, są grupą ludności, żyjącą głównie z ogrodnictwa i rolnictwa. Jak prawie każdy lud, trudniący się uprawą roli, tak i Karaimi znają szereg zwyczajów, związanych z rolnictwem. Jednym z takich zwyczajów są dożynki, zwane przez Karaimów «Orach toju». Po skończonych żniwach, kiedy już najważniejsze plony zostały z pól karaimskich zebrane, ustalają rolnicy dzień, w którym odbyć mają się dożynki. W wybranym przez rolników domu zbierają się najpierw kobiety i plotą «demat», czyli wieniec z wszelkich gatunków zboża, a więc z pszenicy, żyta, owsa, jęczmienia, gryki itd. Teraz zjawiają się dwaj najstarsi z miejscowości rolnicy, którzy zabierają wieniec i uroczyście niosą go do kienesy, czyli

²⁸ M. L-y, *Wśród przywiązanych do Rzplitej karaimów*, „Kurjer Bydgoski”, 1933, nr 199, s. 5.

²⁹ H. S. Szapszał, *Przeszłość i terażniejszość Karaimów*, „Wiedza i Życie”, 1934, nr 3, s. 223 przypis 1.

świętyni karaimskiej. Na przyjęcie staruszków z wieniec oczekuje już przed kienesą cała karaimska ludność Trok, przyjezdni goście z innych gmin oraz duchowieństwo. Przyniesiony wieniec odbiera dwóch hazzanów czyli duchownych i odczytując psalmy, zawiesza go na ścianie naprzeciw ołtarza. Po zawieszeniu wienca odbywa się uroczyste nabożeństwo dziękczynne, a po nabożeństwie udają się wszyscy na wspólną ucztę w Karaimskim Domu Gminnym. Zakończeniem uroczystości jest zabawa taneczna, urządzona wieczorem przez młodzież. Wieniec zaś wisi w kienesie do nowych zbiorów i nowego «Orach toju».³⁰

Na podkreślenie w tejej relacji zasługuje wzmianka o ustalaniu dnia obrzędu przez samych rolników, a także o braku pochodu żniwnego z wieniec. Społeczność karaimska oczekiwała go przed kienesą, a przynoszony był przez dwóch wiekowych karaimskich rolników. Ten ostatni szczegół nie znajduje się w innych relacjach, jest natomiast potwierdzony na okolicznościowych fotografiach. Dowodzi, że Jakubowski opierał się na bezpośredniej narracji uczestnika, zanotowanej podczas swej obecności w Trokach latem 1935 r.³¹

Drugą relację zawdzięczamy Marii Znamierowskiej-Prüfferowej. Sporządziła ona opis obrzędów Karaimów Wileńszczyzny w oparciu o przekaz S. Szpasała, udzielony latem 1945 r. Według niej:

„W październiku odbywa się święto żniw, *Orach Toju*, co oznacza święto sierpa, odpowiadające słowiańskim dożynkom. Rolnicy uważają je za «święto nad świętami». Na początku żniw przynoszą do kienesy pierwszy snop, zwany *gospodarzem*, a na końcu żniw, w dzień *Orach Toju*, wiją ze zbóż i nasion wianek zwany *demet* i zawieszają go w kienesie nad wejściowymi drzwiami, na przeciwko ołtarza, po czym rozpoczyna się nabożeństwo, a następnie wesoła uczta składkowa z tańcami»³².

Elementem całkowicie nowym w tej z kolei relacji jest wzmianka o pierwszym snopie żniwnym zwanym „gospodarzem”, przynoszonym do kienesy

³⁰ (J.) [J. Jakubowski], *Z obrzędów i obyczajów karaimskich*, „Młody Krajoznawca Śląski”, nr 24, 1937, s. 22–23, zob. M. Pawelec, *Obraz karaimskich Trok na łamach „Młodego Krajoznawcy Śląskiego”*, „Awazymyz”, nr 4 (53), 2016, s. 16–17.

³¹ (J.) [J. Jakubowski], *U Karaimów w Trokach*, „Młody Krajoznawca Śląski”, nr 12, 1935, s. 15–16. Jego informatorem był (wobec nieobecności hazzana S. Firkowicza) prawdopodobnie szamasz A. Szpakowski.

³² M. Znamierowska-Prüfferowa, *op. cit.*, s. 431.

na początku żniw. Zżęcie pierwszego snopu zbóż miało wśród różnych kultur odzwierciedlać jakość nowych żniw. Obrzęd przynoszenia takiego snopu zwanego „gospodarzem” (lit. *prapjova*) do domów i stawiania w honorowym miejscu był dla chłopów litewskich wróżbą pełnego urodzaju żniwnego. Przyniesienie snopu do kienesy, a także wieszanie wieńca nad wejściem, mogło stanowić element zapożyczenia z tradycji ludowej Wileńszczyzny. Wśród jej mieszkańców występował bowiem zwyczaj wręczania gospodarzowi przez robotników żniwnych wieńca, uwitego z ostatniego snopu. Wieszano go następnie pod powałą, aby za rok wysiać z niego ziarno na pierwszą orkę³³.

Z kolei trzeci opis sporządził Piotr Borawski, bazując na materiałach i wspomnieniach urodzonego w przedwojennych Trokach Aleksandra Dubińskiego³⁴. Właściwie powtarza on wcześniejsze informacje, choć uszczegóławia pory odbywania się poszczególnych elementów obchodu. Jak podaje:

„Zamieszkali tam Karaimi, w większości rolnicy i ogrodnicy, niezwykle podniosło obchodzili swoje święto żniw. Pod koniec lata, kiedy zboże zostało już zwiezione do stodoł, odbywała się specjalna uroczystość dożynkowa zwana po karaimsku *Orach toju*. W wyznaczonym dniu cała ludność karaimska zamieszkała w Trokach i okolicach zbierała się, odświętnie ubrana, w godzinach przedpołudniowych w kienesie. Tu, ubrany w szaty liturgiczne, hazzan intonował specjalne hymny dziękczynne i modlił się o dalsze błogosławieństwo Boże. Po zakończeniu żniw pleciono specjalny wieniec ze zbóż i ziela, a następnie uroczystość zawieszano go w kienesie, gdzie pozostawał do następnych zbiorów. Na uroczystość karaimskiego *święta żniw* przybywali do kienesy specjalnie zaproszeni przedstawiciele miejscowych władz z burmistrzem na czele. Po nabożeństwie w domu parafialnym odbywał się uroczysty obiad dla wszystkich członków gminy

³³ I. Čepienė, *Historia litewskiej kultury etnicznej*, tłum. M. Jackiewicz, Kaunas 2000, s. 174.

³⁴ A. Dubiński poświęcił obrzędowi „Orach toju” jeden z akapitów w swym artykule *Z życia Karaimów trockich...*, s. 38–39, por. nieco zmienioną wersję – A. Dubiński, *Życie społeczne i kulturalne Karaimów na Wileńszczyźnie lat międzywojennych*, [w:] idem, *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, red. T. Majda, Warszawa 1994, s. 255.

i zaproszonych gości. Tam też wieczorem zbierała się młodzież i urządziła sobie całonocną zabawę³⁵.

Na zainteresowanie zasługuje wzmianka o intonowanych przez hazzana i przeznaczonych na tę okoliczność hymnach dziękczynnych. W wydanym współcześnie przez Mykolasa Firkovičiusa zbiorze modlitw znalazły się dwa teksty liturgiczne w języku karaïmskim wykorzystywane w przeszłości podczas nabożeństwa w dniu „Orach toju”³⁶. Pierwszy z nich to błogosławieństwo (kar. *athysz*), wypowiedane przez duchownego nad wieńcem z nowych zbiorów, o incipicie *Joharhy Tieñri* (Boże na wysokościach) oraz drugi – pieśń *Ê Kiučliu Tiermiž* (O, mocny Boże) śpiewana przez wszystkich podczas zawieszania wieńca. Żaden z nich nie był notowany we wcześniejszych rękopiśmiennych zbiorach modlitw, ani też w drukowanym modlitewniku (*sidur*) wydanym w Wilnie w latach 1891–1893 przez hazzana wileńskiego Feliksa Maleckiego. Prawdopodobnie są one autorstwa ułłu hazzana Szymona Firkowicza i ułożone zostały na potrzeby okolicznościowego nabożeństwa z okazji „Orach toju” w okresie międzywojennym.

Świadectwo obchodów uroczystości ludowych związanych z uprawą roli w międzywojennych Trokach zamieścił w 1936 r. na łamach ówczesnej prasy M. Piątkowski:

„Karaïmi troccy są w ogromnej większości rolnikami. Gmina karaïmska dzierży od wieków na prawie niemieckim kilkaset hektarów ziemi ornej, którą wypuściła swym członkom w wieczystą dzierżawę. Pojedyncze gospodarstwa są nieduże (5 – 10 hektarów), ale ziemia uprawiana z religijnym niemal kultem, odwdzięcza się i żywi dostatnio. Rolnicy karaïmscy zajmują w zwartej masie całą dzielnicę Trok, zwaną Karaïmszczyzną. Ludzie to prości i uczciwi, jak ich ziemia. A święto tej ziemi – dożynki są uroczystością religijną, połączoną ze śpiewami i tańcami ludowymi”³⁷.

³⁵ P. Borawski, *Zwyczaje i obrzędy religijne Karaïmów litewskich*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XIX, 1990, s. 279, por. A. Tokarczyk, *Karaïmizm. Saga polskich Karaïmów*, Warszawa 2006, s. 80 [fragment będący zapisem rozmowy autora z A. Dubińskim w 1985 r.].

³⁶ *Karaj diñlilarniñ jalbarmach jergialiari*, vol. II: *Ochumach üčiuñ adiet' vah-dalarynda*, red. M. Firkovičius, Vilnius 1999, s. 142–145.

³⁷ M. Piątkowski, *Karaïmszczyzna w oczach Żyda. (Reportaż z Trok)*, „Nasza Opinja”, 1936, nr 64 (191), s. 6.

W żadnym z tekstów odnoszących się do zagadnień karaimskiego życia religijnego w okresie międzywojennym (a także w okresie powojennym) uroczystość „Orach toju” nie była jednakże traktowana w kategoriach święta religijnego, zapisanego w kalendarzu obrzędów sakralnych. Choć towarzyszył jej element wyznaniowy w postaci zgromadzenia odbywającego się w kienesie z udziałem karaimskich duchownych, trudno zgodzić się z tezą, że uroczysty obchód zakończenia prac żniwnych „w znacznym stopniu związany był z religią”³⁸.

Szczególnie cennym materiałem źródłowym są zachowane fotografie z okresu międzywojennego upamiętniające trockie obchody. Jednym z najbardziej charakterystycznych o tej tematyce jest niedatowane zdjęcie wykonane przez nieznanego fotografika i przedstawiające karaimskich rolników z narzędziami rolniczymi oraz wozami konnymi na ówczesnej ulicy Kowieńskiej (Karaimszczyźnie) w Trokach. Znajdowało się ono pierwotnie w kolekcji Seraji Szapszała, a obecnie w ekspozycji Karaimskiej Wystawy Etnograficznej w Trokach³⁹. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że zostało ono wykonane we wrześniu 1929 r. i stanowiło nie tyle rzeczywisty wizerunek rolników powracających z pól, ale rodzaj inscenizowanego „żywego obrazu”⁴⁰. Świadczyć o tym może również powielenie zdjęcia na pocztówkach z podpisem na awersie: „Troki. Karaimy”⁴¹.

Inne fotografie, niestety nie zawsze opatrzone datą powstania, przedstawiają ludność karaimską przed kienesą już z charakterystycznym wieńcem. W zbiorach Karaimskiej Wystawy Etnograficznej oraz Archiwum Związku Karaimów Polskich zachowała się np. zbiorowa fotografia uczestników obchodów „Orach toju” w dniu 14 października 1931 r. W uroczystości uczestniczył wówczas hazzan Szymon Firkowicz oraz szamasz Aleksander

³⁸ P. Borawski, *op. cit.*, s. 279.

³⁹ *Seraya Szapszal's...*, s. 39 poz. 162 [fotografia datowana nieprecyzyjnie na 2 lub 3 dekadę XX w.]; A. Dubiński, *Karaimska Wystawa Etnograficzna w Trokach*, [w:] idem, *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, red. T. Majda, Warszawa 1994, s. 267.

⁴⁰ Fotografia była reprodukowana na łamach „Myśli Karaimskiej”, t. II, 1929, z. 2, s. 10. Współcześnie: U. Wróblewska, *Działalność kulturalno-oświatowa Karaimów w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 2015, s. 154 fot. 19.

⁴¹ BN, sygn. DŻS XII 8b/p.87/14. Pocztówka w odcieniu sepia, nie sygnowana i niedatowana.

Szpakowski⁴². Także rok później, 1 października 1932 r. poprowadzili oni uroczyste nabożeństwo, co ilustruje pamiątkowe zdjęcie⁴³.

Istnieje również fotografia upamiętniająca święto „Orach toju” w 1937 r. Obchody celebrował wówczas ułłu hachan S. Firkowicz, a pamiątkowe zdjęcie wykonał miejscowy trocki fotograf Edward Gotowt⁴⁴. Szczególnie podniosła uroczystość miała miejsce, gdy wśród celebriansów okolicznościowego nabożeństwa znalazł się hachan Seraja Szapszał oraz dwóch hazzanów, trocki Szymon Firkowicz i wileński Józef Łobanos. Zachowane fotografie przedstawiające trójkę karaimskich duchownych pochodzą z 1934 oraz 1935 r.⁴⁵ Należy zauważyć, że pamiątkowe zdjęcia przed kienesą wykonywane były z okazji „Orach toju” regularnie co roku, co świadczyło o świadomym i konsekwentnym zamiarze dokumentowania tego wydarzenia. Znacznie rzadziej uwieczniane były na kliszy fotograficznej inne uroczystości wspólnotowe, w tym święta religijne.

Źródłami dokumentującymi trockie obchody „Orach toju” są również materiały rękopiśmienne oraz druki okolicznościowe powstałe w związku z organizowaniem kolejnych świąt. Obrazują one prace przygotowawcze podejmowane przez dorocznie powoływane Komitety Obchodu Karaimskiego Święta Ludowego. Komitety te składały się z aktywistów Gminy Karaimskiej oraz członków Karaimskiego Kółka Rolniczego „Przyszłość”, działającego wśród miejscowych rolników i ogrodników:

„Niniejszym mam zaszczyt zaprosić wszystkich Członków Gminy Karaimskiej w Trokach o łaskawe przybycie dzisiaj 6.X.1936 r. o godz. 7 popołudniu do lokalu Midraszu celem omówienia sprawy dotyczącej święta ludowego «Orach toju». Ułłu Hazzan”⁴⁶.

Listę obecności podpisało 26 osób.

Postacią zaś, która odegrała znaczącą rolę w obchodach „Orach toju” w Trokach był wspomniany tamtejszy hazzan Szymon Firkowicz. Był on również założycielem i wieloletnim prezesem owego kółka rolniczego. Kilkakrotnie wybierany do Powiatowego Zarządu Związku Kółek i Organizacji

⁴² TIM, nr inw. K 2221.

⁴³ BLAN, F. 143-1248, 3v.

⁴⁴ TIM, nr inw. K 1326. *Seraya Szapszal's...*, s. 50 poz. 295.

⁴⁵ BLAN, F. 143-1248, 2v.-3v.

⁴⁶ BLAN, F. 301-222, 99r.

Rolniczych, w 1930 r., 6 września, podejmował w Trokach ministra rolnictwa dr. Leona Janta-Połczyńskiego, który spotkał się z karaimskimi rolnikami uprawiającymi słynne ze smaku i jędrnej konsystencji trockie ogórki⁴⁷. Kilka dni później, 11 września minister w towarzystwie wicewojewody wileńskiego Stefana Kirtiklisa odwiedził również miejscową kienesę⁴⁸. Nie można wykluczyć, że właśnie zaangażowanie w organizację spotkań z ministrem rolnictwa udaremniło przygotowanie jesienią 1930 r. obchodów karaimskiego święta ludowego.

W jednej ze swych okolicznościowych mów wygłoszonych z okazji „Orach toju” karaimski kaznodzieja, nawiązując do historycznych nadań ziemi dla Karaimów, powiedział:

„Czyż nie te same grunta i ogrody nasze, wydały nam dużo osób, zaszczyconych pełnić bardzo wysokie stanowiska przy dostojnych włodarzach ziemi tej, jak też rycerzy, skoro służyli w nadwornych pocztach Jagiellońskich. Dobra gleba wydaje plon dobry. Wierna praca fizyczna na roli, słońce, przyroda, piękność jezior naszych, przywiązują do religii, skłaniają do pobożności, przez co wyrabia się skromność, rzetelność i uczciwość. Te cechy charakteru naszego, muszą na zawsze być dla nas cnotą moralną i duchową, jak chleb powszedni jest ostoją fizyczną.”⁴⁹

Hazzan trocki był niewątpliwie jednym z bardziej znaczących propagatorów rolniczego etosu Karaimów. W wydanej przez siebie broszurze pisał z pełnym przekonaniem: „Wyłącznym zajęciem Karaimów było i jest obecnie rolnictwo, ogrodnictwo i warzywnictwo.”⁵⁰ Pominięcie handlu i rzemiosła oraz arendy, którymi to zajęciami posługiwali się w nie tak odległej przeszłości karaimscy mieszkańcy Trok, świadczyło o kreowaniu określonego wizerunku własnej wspólnoty na zewnątrz. Niewątpliwie wizerunek taki

⁴⁷ *Z pobytu Pana Ministra Rolnictwa na Wileńszczyźnie*, „Tygodnik Rolniczy”, nr 35/36, 1930, s. 492. O tej tradycyjnej uprawie zob. J. Krywko, *O ogórku trockim. Nieco z historii uprawy ogórka w Trokach*, „Tygodnik Rolniczy”, nr 33/34, 1926, s. 355–358, nr 35/36, s. 374–377, nr 37/38, s. 408–409. Tam też reprodukcje sześciu fotografii dotyczących opisywanej tematyki, w tym zdjęcie grupy karaimskich ogrodników z Szymonem Firkowiczem na czele.

⁴⁸ BLAN, F. 301-354. W publikacji U. Wróblewskiej omyłkowo imię ministra Janta-Połczyńskiego – Jan, eadem, *op. cit.*, s. 166 przypis 613.

⁴⁹ BLAN, F. 301-407, 117, por. U. Wróblewska, *op. cit.*, s. 153–154.

⁵⁰ S. Firkowicz, *O Karaimach w Polsce*, Troki 1938, s. 8–9.

spotykał się z pozytywnym odbiorem administracji państwowej i polskiego społeczeństwa.

Szymon Firkowicz trud pracy na roli i uroczyscie obchodzone karaimskie święto plonów utrwalił również w strofach poetyckich. Był bowiem autorem wierszy: *Karaj tiuźdia* („Karaim na roli”), *Kieldy wachty taszymachnyn* („Przyszła pora zwózki zbóż”) oraz *Orach toju* („Święto żniw”) ⁵¹. Ten ostatni utwór, powstały w 1934 r., doczekał się po latach druku ⁵², a także przekładu na język litewski Alfonsasa Bukontasa ⁵³ oraz polski Anny Akbike Sulimowicz ⁵⁴. Napisał on również sztukę teatralną *Buľhančy* (Intrygant), współcześnie przetłumaczoną na litewski przez Romualdasa Čaprockisa. Jej akcja toczy się właśnie w czasie obchodów wspomnianego święta ⁵⁵. Utwory te, obok innych, wykorzystywane bywały w części artystycznej przygotowywanej przez młodzież karaimską na „Orach toju”.

Dzięki zachowanym zaproszeniom, których wydrukowany gotowy wzór służył przez kilka lat (dopisywano tylko zmieniające się corocznie daty oraz nazwisko osoby zaproszonej), znamy szczegóły przebiegu uroczystości „Orach toju”. O godzinie 12:30 miała miejsce wspólna fotografia karaimskich rolników i ogrodników z wieńcem. Pół godziny później odbywało się uroczyste poświęcenie *demietu* we wnętrzu kienesy. O 13:10 rozpoczynało się nabożeństwo dziękczynne, które trwało pięćdziesiąt minut. Bezpośrednio po jego zakończeniu miała miejsce wspólna uczta w lokalu Midraszu, zaś na w pół do szóstej zaplanowana była zabawa taneczna ⁵⁶.

Z notatek zamieszczanych m.in. w „Myśli Karaimskiej” wiadomo, że aktu poświęcenia wieńca dokonywał także karaimski zwierzchnik duchowny,

⁵¹ A. Dubiński, *Szymona Firkowicza twórczość literacka w języku karaimskim*, [w:] idem, *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, red. T. Majda, Warszawa 1994, s. 204.

⁵² *Karaj jyrlary. Sbornik poezii litovskih karaimov / Karaj jyrlary. Lietuvos karaimų poezijos rinktinė*, red. M. I. Firkovič, Vil'niūs 1989, s. 127.

⁵³ *Čypčychlej učma Trochka. Lietuva karajlarnyn jyrlary / Į Trakus paukščių plasnosiu. Lietuvos karaimų poezija*, ed. K. Firkavičiūtė, Vilnius 1997, s. 164–165.

⁵⁴ S. Firkowicz, *Orach toju*, oraz polski przekład A. Sulimowicz, „Awazymyz”, nr 3 (32), 2011, s. 3.

⁵⁵ M. Abkowicz, A. Sulimowicz, *Jak powstał projekt „Orach Toju 2013”*, „Awazymyz”, nr 4 (41), 2013, s. 13.

⁵⁶ Wizerunek zaproszenia dla Seraji Szapszała z 1936 r. [a nie jak omyłkowo podano z 1938 r.] w U. Wróblewska, *op. cit.*, s. 250 dok. 30.

hachan Seraja Szapszał⁵⁷. Nie w każdym roku było to możliwe z racji jego rozlicznych obowiązków, m.in. nie uczestniczył on w obchodach odbywających się w 1937 r.⁵⁸

Natomiast z informacji udostępnionych przez Aleksandra Dubińskiego wynika, że obrzędowy wieniec zawieszano przy chóralnym śpiewie młodzieży karaimskiej. Jak zaznaczał – obchody dawały możliwość wspólnego świętowania przez przedstawicieli różnych pokoleń Karaimów, nie tylko z Trok⁵⁹. Wśród przyjezdnych pojawiali się najczęściej rodacy z pobliskiego Wilna. Do mecenasa Izaaka Zajączkowskiego, prezesa zarządu Gminy karaimskiej w tym mieście, kierowane były nie tylko zaproszenia do udziału, ale również prośby o przeprowadzenie zbiórki pieniężnej wśród członków tamtejszej gminy chcących uczestniczyć w obchodach⁶⁰. Jedno z zachowanych zaproszeń z 1931 r. skierowane zostało do zarządu Gminy karaimskiej w Łucku na Wołyniu. Jednakże ze względu na znaczą odległość oraz niemałe koszty podróży łucy Karaimi nie uczestniczyli w trockich uroczystościach.

Obowiązkowym punktem była część artystyczna przygotowywana przez trocką młodzież, która w piosenkach i deklamacjach oraz małych formach teatralnych prezentowała wątki z codziennej pracy karaimskich rolników i ogrodników. Spotkanie w Domu gminnym było też okazją do wygłoszenia okolicznościowych przemówień oraz odczytania nadesłanych listów i depeesz gratulacyjnych⁶¹. Wśród gości uczestniczących w uroczystości w 1937 r. był m.in. burmistrz Trok dr Wacław Zajączkowski, prezes Gminy karaimskiej w Haliczu, mec. Zachariasz Nowachowicz z małżonką oraz prof. Uniwersytetu Warszawskiego dr Ananiasz Zajączkowski⁶². Trzy lata wcześniej wśród uczestników pojawiła się goszcząca wówczas w Trokach

⁵⁷ *Kronika wydarzeń w „Myśl Karaimska”*, t. X, 1932–1934, z. 10, s. 117; t. XI, 1935–1936, z. 11, s. 114; t. XII, 1937–1938, z. 12, s. 149.

⁵⁸ BLAN, F. 143-241, 3r. List Szymona Firkowicza do Seraji Szapszała z 6 X 1937 r. („obchód naszego święta ludowego «Orach toju» odbył się wczoraj w porządku i podniosłym nastroju”).

⁵⁹ A. Dubiński, *Z życia Karaimów trockich...*, s. 38–39.

⁶⁰ BLAN, F. 301-222, 64r. Brudnopis niedatowanego pisma z Trok do prezesa Gminy wileńskiej.

⁶¹ U. Wróblewska, *op. cit.*, s. 154.

⁶² BLAN, F. 143-241, 3r.

Ludmiła Łopatto, popularna w Paryżu pieśniarka rosyjskich romansów, której ojciec pochodził z Trok⁶³.

Warto przypomnieć, że w sierpniu 1936 r. praktykę obchodzenia dorocznych Tatarskich Dożynek podjęto w Iwanowie w województwie nowogródzkim. Tam również dodano uroczystości element religijny, rozpoczynając ją od modlitwy w meczecie. Spleciono także wieniec dożynkowy⁶⁴. Podobnie jak w Trokach, uroczystość ta miała promować mniejszość tatarską na zewnątrz, stąd na kolejnych obchodach (ostatnie odbyły się w sierpniu 1939 r.) odstąpiono na festynie od śpiewania pieśni tatarskich, wykonując jedynie polskie.

Do rangi swoistego symbolu urasta fakt, że ostatni pełny obchód święta „Orach toju” odbył się w Trokach w 1938 r. nie tylko z udziałem Karaimów polskich, ale również ich rodaków z Poniewieża na Litwie Kowieńskiej. Było to możliwe – po raz pierwszy (i ostatni zarazem) w II Rzeczypospolitej – po znormalizowaniu stosunków z państwem litewskim i otwarciu granic⁶⁵. Kolejne lata konfliktu wojennego, przesunięć linii granicznych i rozproszenia części skupisk karaimskich na Wileńszczyźnie udaremniły wznowienie obchodów święta⁶⁶. W okresie powojennym na przeszkodzie stanęła nacjonalizacja w 1947 r. ziem uprawnych gminy karaimskiej będących dotąd w dziedzicznym użytkowaniu poszczególnych rodzin, a także wzmrożona ateizacja i administracyjne ograniczenia w życiu społecznym.

Pewną próbą upamiętnienia tradycji obchodów „Orach toju” była wzmianka w artykule S. Szapszała w trockim „Sztandarze Zwycięstwa” z 1957 r. Wspomniał w niej m.in. o dawnej praktyce uroczystego przejścia ze śpiewem społeczności karaimskiej, która towarzyszyła niesionemu do

⁶³ BLAN, F. 143-1248, 3v.

⁶⁴ A. Miśkiewicz, *Tatarzy polscy, 1918–1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne*, Warszawa 1990, s. 119–120.

⁶⁵ Obrzęd stał się regionalną atrakcją etnograficzną, zob. E. Kulwieć, *Troki: przewodnik*, Wilno 1939, s. 35. („Karaimi są rolnikami. W kenesie (świątyni) po żniwach składany jest wieniec ze wszystkich zbóż i roślin strączkowych”).

⁶⁶ Inne obrzędy i zwyczaje doroczne praktykowane były powszechnie przez Karaimów Wileńszczyzny, mimo ograniczeń, przez cały okres wojny, zob. M. Znamierowska-Prüfferowa, *op. cit.*, s. 426. Potwierdza to również ich ówczesny uczestnik Szymon Pilecki, zob. idem, *Karaimskie życie społeczne...*, s. 45–48; Š. Pileckij, *Tradicionnye karaimskie prazdniki v Trakae v gody Vtoroj Mirowoj wojny*, [w:] *Krymskie karaimy. Istoričeskaâ territoria. Ètnokul'tura*, red. Ū. A. Polkanov, Simferopol' 2005, s. 51–55.

kienesy nowemu dożynkowemu wieńcowi. Ponadto, jak zaznaczał, po zawieszeniu go tam, ziarno ze starego pokruszonego wieńca wysypywane było do świeżo rozoranej ziemi rolnej⁶⁷. Do dawnej tradycji obchodów karaimskiego święta żniw nawiązała Halina Kobeckaitė, wiążąc je z uprawą przez trockich Karaimów tzw. Pól Królewskich znajdujących się wedle tradycji od czasów średniowiecza w posiadaniu wspólnoty (kar. *dżymat*). Artykuł, poza wzmianką o splataniu wieńca ze wszystkich roślin zbożowych uprawianych na polach należących do Karaimów i wieszaniu go w kienesie, nie zawiera opisu innych elementów obrzędu⁶⁸.

Nieco więcej szczegółów, opartych na wspomnieniach starszego pokolenia trockich Karaimów, przynosi natomiast publikacja Marka Lavrinovičiusa⁶⁹. Święto „Orach toju” miało być organizowane po zbiórce płodów z pól i ogrodów w połowie września. W budynku karaimskiej szkoły, tzw. Midrasz, organizowano wystawę płodów ziemi, na którą każdy rolnik i ogrodnik przynosił najlepsze owoce ze swoich upraw. Na święto splatano wieniec z łydy zbóż, ozdabiając go kwiatami i nasionami różnych warzyw nawleczonymi na nici i wplecionymi w wieniec. Był on przystrajany trójkolorowymi wstążkami w karaimskich narodowych barwach (niebiesko-biało-żółtymi). Po jego wniesieniu do kienesy wygłaszano błogosławieństwo dla rolników *Joharhy Tieńri*. Warto nadmienić, że kienes w Trokach pozostawała (jako jedyna świątynia karaimska w Związku Sowieckim przed 1989 r.) niezamkniętą dla kultu religijnego, a wieniec żniwny z obchodów „Orach toju” w 1938 r. pozostał tam aż po dziś dzień.

Tradycja spotkań Karaimów z okazji „Orach toju”, pomimo długoletniej przerwy wynikającej z komunistycznych ograniczeń w zgromadzeniach publicznych oraz nacjonalizacji karaimskich pól i ogrodów, jednak nie zaginęła⁷⁰. Jesienią 2013 r. udało się wspólnotom karaimskim Polski i Litwy

⁶⁷ G. V. Sigaeva, *Krymskie karaimy v Trakaj. Iz arhiva M. F. Slinkina*, [w:] *Sbornik dokladov konferencii «Slinkinskie čtenia» pamâti professora M. F. Slinkina*, red. S. S. Ševelev, D. V. Dorofeev, Simferopol' 2013, s. 49.

⁶⁸ G. Kobeckajte, *Karaimy: byt' i ostat'sâ*, „Vil'niûs”, 1990, nr 4, s. 105.

⁶⁹ M. Lavrinovičius, *Avaldan kieliasigia. Iz dalëkogo prošlogo v buduše*, Trakaj 2011, s. 51–52. Autor publikacji (ur. w 1938 r.) nie mógł posiadać własnych wspomnień z praktykowania tego obrzędu i przedstawił raczej wyobrażenia swego środowiska.

⁷⁰ Pomimo nie obchodzenia obrzędu w okresie powojennym był on traktowany jako wyróżnik kultury ludowej polskich Karaimów, zob. A. Tokarczyk, *The Smallest Minority*, „Poland”, 1984, nr 1, s. 56; idem, *Karaimizm...*, s. 80.

zrealizować transgraniczny projekt „Wspominając święto Orach Toju”, odtwarzający z zachowanych dokumentów oraz ludzkiej pamięci uroczystość radosnego obrzędu⁷¹. Podsumowaniem działań projektu była inscenizacja sceniczna w języku karaimskim, która odbyła się w Trokach 26 grudnia 2013 r.⁷² Po niej nastąpiła wspólna zabawa taneczna wykonawców i widzów, nawiązująca do dawnych spotkań tanecznych odbywających się na zakończenie „Orach toju”. W ten sposób społeczność karaimska obchodziła jesienne święto w końcu roku – w dogodnym dla siebie czasie, który jest ustawowo wolny zarówno na Litwie, jak i w Polsce. Przeniesione na scenę wspomnienie obrzędu stało się żywym i autentycznym świętem Karaimów żyjących w obu krajach⁷³.

Oprócz dokumentacji fotograficznej i dźwiękowej sceniczna inscenizacja została utrwalona również w 21-minutowym filmie dokumentalnym. W zamyśle autorów nie stanowiła ona próby trwałego przywrócenia obrzędu, a raczej przywołanie konkretnego zdarzenia sprzed wielu laty (kar. *jyl 75 artachary*). Był to właściwie ostatni moment, aby sięgnąć do pamięci żyjących uczestników trockich obchodów „Orach toju”. Apelował o to dwadzieścia lat wcześniej P. Borawski, pisząc, iż „w miarę upływu czasu i asymilacji karaimskiej grupy etnicznej, jej lituanizacji, bądź polonizacji, problem zrekonstruowania obrzędowości Karaimów staje się coraz trudniejszy”⁷⁴.

Inną formą utrwalenia pamięci o tym ludowym święcie była wystawa mobilna „Karaimi w Niepodległej” przygotowana przez Związek Karaimów Polskich. Jeden z roll-upów, prezentujących aspekty życia społecznego i kulturalnego mniejszości karaimskiej w II RP, poświęcony został świętu plonów obchodzonemu w Trokach w latach 1929–1938. Oprócz reprodukcji historycznej fotografii jednej z uroczystości, zawierał on także notę

⁷¹ M. Abkowicz, A. Sulimowicz, *Jak powstał projekt...*, s. 12–16. W 1998 r. w jednym z wywiadów zebranych od starszych karaimskich mieszkańców Trok znalazł się fragment poświęcony obchodom „Orach toju”, zob. Ż. Šaknys, *Karaimų kalendorinės šventės valstybinių švenčių aspektu*, „Lietuvos etnologija”, nr 15 (24), 2015, s. 114.

⁷² H. Kobeckaitė, *Teatralizuotas vaidinimas*, „Trakų žemė”, nr z 3.01.2014 r., wersja online: <http://www.traku-zeme.lt/teatralizuotas-vaidinimas/> [dostęp: 17.08.2017].

⁷³ Ż. Šaknys, *Problemy funkcionirovaniâ tradicionnyh prazdnikov v sovremenom mnogonacinal'nom gorode*, [w:] *Prazdniki i obrâdy v Uralo-Povolže: tradicii i novacii v sovremennoj kul'ture*, otv. red. E. A. Âgafova, Samara 2016, s. 16.

⁷⁴ P. Borawski, *op. cit.*, s. 295.

informacyjną dotyczącą obrzędu⁷⁵. Fotografia ta została również wykorzystana jako materiał ilustracyjny jednej ze stron w kalendarzu karaïmskim na 2018/2019, opublikowanym przez wydawnictwo „Bitik”.

W ostatnich dekadach termin *orach toju* został zaadaptowany przez niektóre wspólnoty karaïmskie na Krymie jako turkijski synonim tygodniowego święta religijnego Sukot⁷⁶. Dla innych zaś stał się całkowicie świeckim świętem etnicznym, pozbawionym jakiegokolwiek kontekstu religijnego. Usiłowano m.in. jego analogii doszukiwać się w wiosennym święcie pługa (*Sabantuj*), obchodzonym wśród Tatarów Powołża lub nawet świąt rolniczych w Azji Środkowej⁷⁷. Doszło też do zacierania się specyficznych cech obrzędu „Orach toju”. Dawny trocki zwyczaj splatania wieńca z kłosów i wieszania go w kienesie został bowiem przypisany także innym wspólnotom karaïmskim⁷⁸. Z kolei niektóre praktyki Karaimów krymskich związane ze świętem Sukot były opisywane jako elementy obchodów „Orach toju” w Trokach⁷⁹.

Niezależnie od obecnego, zróżnicowanego postrzegania „Orach toju” końcowym przesłaniem zda się stwierdzenie, iż dopóki trwa wspólnota, jej kultura nie zamiera.

⁷⁵ Wystawa „Karaimi w Niepodległej 1918–1939”, oprac. M. Abkowicz, A. Sulimowicz, Wrocław 2018, por. M. Abkowicz, A. Sulimowicz, *Karaimi w Niepodległej*, „Awazymyz”, nr 1 (58), 2018, s. 25.

⁷⁶ I. Šajtan, *Prazdnovanie Orax-Toù v Simferopole*, „Karaimskie vesti”, nr 33, 1997, s. 2; V. Z. Tiriâki, N. V. Pavlenkova, *Tradicionnye izdeliâ iz teksta u krymskih karaimov*, [w:] *Hleb v narodnoj kul'ture*, Moskva 2004, s. 330; [V. Z. Tiriâki], *Orak” Toù. Prazdnik urožaâ*, Evpatoria 2006; S. I. Šajtanov, *Sukkot ili Orax toù?*, „Izvestiâ Duhovnogo Upravleniâ karaimov Respubliki Krym” 29 (38), 2018, s. 11–13.

⁷⁷ Â. I. Baraš, V. I. Kefeli, S. Â. Šamaš, *Kratkaâ istoriâ krymskih karaimov*, [w:] *Karaimy*, Materiały k serii «Narody i kul'tury», vyp. XIV, kn. 1, Moskva 1993, s. 11; A. I. Polkanov, *Krymskie karaimy*, [Bahčisaraj] 1994, s. 27.

⁷⁸ [A. Babadžan], *Kalendar' karaimov-tûrkov. Prazdniki i pamâtnye daty*, „Karaimskie vesti”, nr 1 (82), 2008, s. 8.

⁷⁹ Dotyczy to m.in. uczty odbywającej się pod gołym niebem, co w warunkach klimatycznych Trok późną jesienią nie mogło mieć miejsca, zob. M. S. Sarač, *op. cit.*, s. 24, por. *Karaimy* [w:] *Krym. Socvetie nacional'nyh kul'tur: tradicii, obyčai, prazdniki, obrâdy*, red. N. V. Malyševa, N. N. Vološuk, kn. 2, Simferopol' 2003, s. 46.

Źródła

- Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (BLAN), F. 143-241, F. 143-1248, F. 301-354, F. 301-407.
 Biblioteka Narodowa w Warszawie (BN), DŹS XII 8b/p.87/14.
 Trockie Muzeum Historyczne w Trokach (TIM), K 809, K 1326, 2221.
 Archiwum Związku Karaimów Polskich.

Bibliografia

- Abkowicz, Mariola, Sulimowicz, Anna, *Jak powstał projekt „Orach Toju 2013”*, „Awazymyz”, nr 4 (41), 2013, s. 12–16.
 Abkowicz, Mariola, Sulimowicz, Anna, *Karaimi w Niepodległej*, „Awazymyz”, nr 1 (58), 2018, s. 24–27.
 [Babadżan, Aleksandr A.], *Kalendar’ karaimov-túrkov. Prazdniki i pamâtnye daty*, „Karaimskie vesti”, nr 1 (82), 2008, s. 8.
 Baraš, Â[kov] I., Kefeli, V[alentin] I., Šamaš, S[ergej] Â. *Kratkaâ istoriâ krymskih karaimov*, [w:] *Karaimy*, Materiały k serii «Narody i kul’tury», vyp. XIV, kn. 1, Moskva 1993, s. 9–31.
 Borawski, Piotr, *Zwyczajy i obrzędy religijne Karaimów litewskich*, „Acta Baltico-Slavica”, t. XIX, 1990, s. 265–295.
 Čepienė Irena, *Historia litewskiej kultury etnicznej*, tłum. Mieczysław Jackiewicz, Kaunas 2000.
 Czerniak, Grażyna, *Czas przejścia. Wybrane letnie i jesienne obyczaje Litwinów i Źmudzinów*, [w:] *Transformacja środowiska międzynarodowego i jego wielowymiarowość*, t. I, red. Roman Kordoński [et al.], Lwów – Olsztyn 2016.
 Čoref, Mihal Â., *Krymskie karaimy. Ęlementy Źyčestva*, [w:] *Bogi Tavrity. Istorii religij narodov Kryma*, red. Anatolij S. Glušak, Pavel I. Artuħ, Sevastopol’ 1997, s. 220–228.
 Čypčichlej učma Trochka. *Lietuva karajlarnyn jyrlary / Į Trakus paukščiū plasnosiu. Lietuvos karaimų poezija*, ed. Karina Firkavičiūtė, Vilnius 1997.
Delegacja ludności karaimskiej u p. wojewody, „Kurjer Wileński”, 1929, nr 210, s. 3.
Depesza karaimów trockich do wojewody wileńskiego, „Kurjer Wileński”, 1929, nr 212, s. 3.
 Dubiński, Aleksander, *Karaimska Wystawa Etnograficzna w Trokach*, [w:] idem, *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, red. Tadeusz Majda, Warszawa 1994, s. 265–268.
 Prymarnie tekst wydany w: „Muzealnictwo”, nr 33, 1990, s. 73–77.
 Dubiński, Aleksander, *Szymona Firkowicza twórczość literacka w języku karaimskim*, [w:] idem, *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, red. Tadeusz Majda,

- Warszawa 1994, s. 201–210. Tekst prymarnie ukazał się po rosyjsku: „Vil’niūs” 1993, nr 8, s. 126–133, po polsku: „Przegląd Orientalistyczny”, nr 3–4 (167–168), 1993, s. 204–210.
- Dubiński, Aleksander, *Z życia Karaimów trockich w okresie międzywojennym*, [w:] *Karaimi (materiały z sesji naukowej)*, red. Aleksander Dubiński, Eugeniusz Śliwka, Pieniężno 1987, s. 30–40.
- Dubiński, Aleksander, *Życie społeczne i kulturalne Karaimów na Wileńszczyźnie lat międzywojennych*, [w:] idem, *Caraimica. Prace karaimoznawcze*, red. Tadeusz Majda, Warszawa 1994, s. 249–256. Prymarnie tekst ogłoszony [w:] *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*, red. Elżbieta Feliksiak [et al.], t. I, Białystok 1992, s. 329–342.
- Firkowicz, Szymon, *O Karaimach w Polsce*, Troki 1938.
- Firkowicz, Szymon, *Orach toju* oraz polski przekład Anny Sulimowicz, „Awazy-myz”, nr 3 (32), 2011, s. 3.
- F., S. [Firkowicz, Szymon], *Troki. Orach Toju*, „Myśl Karaimska”, t. XII, 1937–1938, z. 12, s. 149.
- Gimbatova, Madina B., *Duhovnaâ kul’tura nogajcev v XIX – načale XX v.*, Mahačkala 2005.
- Gloger, Zygmunt, *Encyklopedja staropolska ilustrowana*, t. IV, Warszawa 1903.
- Hafuz, Mark È., *Karaimy. Istoriko-ëtnografičeskie očerki*, Materiały k serii «Narody i kul’tury», vyp. XIV, kn. 4, Moskwa 1993.
- (J.) [Jakubowski, Józef], *U Karaimów w Trokach*, „Młody Krajoznawca Śląski”, nr 12, 1935, s. 14–17.
- (J.) [Jakubowski, Józef], *Z obrzędów i obyczajów karaimskich*, „Młody Krajoznawca Śląski”, nr 24, 1937, s. 22–23.
- Karaimsko-russko-pol’skij slovar’ / Słownik karaimsko-rosyjsko-polski*, ed. Nikołaj A. Baskakow, Seraja M. Szapszał, Ananiasz Zajączkowski, Moskwa 1974.
- Karaimy* [w:] *Krym. Socvetie nacional’nyh kul’tur: tradicii, obyčaji, prazdniki, obrâdy*, ed. Nina V. Malyševa, Nina N. Vološuk, kn. 2, Simferopol’ 2003, s. 5–51.
- Karaj diñlilarniñ jalbarmach jergialiari*. vol. II: *Ochumach üčiuñ adiet’ vahdalarynda*, ed. Mykolas Firkovičius, Vilnius 1999.
- Karaj jyrlary. Sbornik poëzii litovskih karaimov / Karaj jyrlary. Lietuvos karaimų poezijos rinktinė*, ed. Mihail I. Firkovič, Vil’niūs 1989.
- Kerejtov, R[amazon]. H., *Narodnyj kalendar’ i kalendarnaâ obrâdnost’ nogajcev*, [w:] *Kalendar’ i kalenarnaâ obrâdnost’ narodov Karačaevo-Čerkesii*, red. Veniamin P. Kobyčev [et al.], Čerkessk 1989.
- Kobeckajte, Galina, *Karaimy: byt’ i ostat’sâ*, „Vil’niūs” 1990, nr 4, s. 103–112.
- Kobeckaitė, Halina, *Teatralizuotas vaidinimas*, „Trakų žemė”, nr z 3.01.2014 r., wersja online: <http://www.traku-zeme.lt/teatralizuotas-vaidinimas/> [dostęp: 17.08.2017].
- Kowalski, Tadeusz, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, Kraków 1929.

- Krywko, Jan, *O ogórku trockim. Nieco z historii uprawy ogórka w Trokach*, „Tygodnik Rolniczy”, nr 33/34, 1926, s. 355–358; nr 35/36, s. 374–377, nr 37/38, s. 408–409. Toż samo jako osobna uzupełniona odbitka Wilno 1926.
- Kulwieć, [Eugeniusz], *Troki: przewodnik*, Wilno 1939.
- Lavrinovičûs, Markas, *Avaldan kieliasigia. Iz dalëkogo prošlogo v budušeë*, Trakaj 2011.
- Lietuvos karaimų poezijos rinktinė „Karaj jyrlary” / Sbornik poëzii litovskih karaimov „Karaj jyrlary”*, ed. Mihail I. Firkovič, Vil’niûs 1989.
- L-y, M., *Wśród przywiązanych do Rzplitej karaimów*, „Kurjer Bydgoski”, nr 199, 1933, s. 5.
- Miškiewicz, Ali, *Tatarzy polscy, 1918–1939. Życie społeczno-kulturalne i religijne*, Warszawa 1990.
- Musaev, Kenesbaj M., *Leksika tûrskih âzykov v sravnitel’nom osvešenii. Zapadno-kypčakskaa grupa*, Moskva 1975.
- Opyt slovarâ tûrskih narečij / Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, ed. Wilhelm. Radloff, t. I, cz. 2, Sankt-Peterburg 1893.
- Ovezov, Džan Mamed, *Naselenie doliny Čandyra i srednego tečeniâ Sumbara*, Ašhabad 1976.
- Pawelec, Mariusz, *Obraz karaimskich Trok na łamach „Młodego Krajoznawcy Śląskiego”*, „Awazymyz”, nr 4 (53), 2016, s. 14–17.
- (PAT), *Delegacja ludności karaimskiej u woj. Raczkiewiczza*, „Hasło Łódzkie”, 1929, nr 252, s. 1.
- Pełczyński, Grzegorz, *Karaimi polscy*, Poznań 2004.
- Pełczyński, Grzegorz, *Karaimskie święta*, „W Drodze”, nr 9 (181), 1988, s. 75–79.
- Piątkowski, M., *Karaimszczyzna w oczach Żyda. (Reportaż z Trok)*, „Nasza Opinja”, 1936, nr 64 (191), s. 6–7.
- Pilecki, Szymon, *Bogusław i Kamila Firkowiczowie i ich potomkowie*, „Almanach Karaimski”, nr [1] 2007, s. 85–100.
- Pilecki, Szymon, *Chłopiec z Leśnik. Dziennik z lat 1939–1945*, [Wrocław] 2009.
- Pilecki, Szymon, *Karaimskie życie społeczne i religijne okresu międzywojennego, czas wojny, decyzje o przyjeździe do Polski*, [w:] *Karaimi*, red. Beata Machul-Telus, Warszawa 2012, s. 34–52.
- Pileckij, Šimon, *Tradicionnyje karaimskie prazdniki v Trakae v gody Vtoroj Mirovoj vojny*, [w:] *Krymskie karaimy. Istoričeskaâ territoriâ. Ètnokul’tura*, red. Ūrij A. Polkanov, Simferopol’ 2005, s. 51–55.
- Polkanov, A[leksandr] I., *Krymskie karaimy*, [Bahčisaraj] 1994.
- Regulacje hipotek*, [w:] *Obwieszczenia Publiczne: dodatek do Dziennika Urzędowego Ministerstwa Sprawiedliwości*, nr 82, Warszawa 1937, s. 10–14.
- Sarač, Mihail S., *Religiâ krymskich karaev (karaimov) ot šamanizma do filozofsko-religioznogo učeniâ Anana Ben Davida*, [w:] *Karaimskaa narodnaâ encyklopediâ*, t. II: *Vera i religiâ*, red. Mihail S. Sarač, Pariž 1996, s. 11–27.

- Seraya Szapszal's Karaim collection*, ed. Žygingtas Būčys, Vilnius 2003.
- Sigaeva, Galina V., *Krymskie karaimy v Trakaj. Iz arhiva M. F. Slinkina*, [w:] *Sbornik dokladov konferencii „Slinkinskie čtenia” pamāti professora M. F. Slinkina*, red. Sergej S. Ševelev, Denis V. Dorofeev, Simferopol' 2013, s. 47–50.
- Słownictwo karaimskie. Karaimsko-polsko-niemiecki słownik / Westkaraimische Sprache. Karaimisch-polnisch-deutsches Wörterbuch*, ed. Aleksander Mardkovicz, Łuck 1935.
- Sykała, Janusz, *Z państwa Chazarów na Wybrzeże Gdańskie (Karaimi – geneza i doktryna)*, „Rocznik Gdański” 1985, z. 1, s. 207–221.
- Sz-n, S. [Szyszman, Szymon], *Życie karaimskie w Polsce*, „Myśl Karaimska”, t. II, 1929, z. 2, s. 41–42.
- Šajtan, I[gor]., *Prazdnovanie Orax-Toú v Simferopole*, „Karaimskie vesti”, nr 33, 1997, s. 2.
- Šajtanov, S[ergej]. I., *Sukkot ili Orax toú?*, „Izvestiâ Duhovnogo Upravljeniâ karaimov Respubliki Krym” 29 (38), 2018, s. 11–13.
- Šaknys, Žilvytis, *Karaimų kalendorinės šventės valstybinių švenčių aspektu*, „Lietuvos etnologija”, nr 15 (24), 2015, s. 99–128.
- Šaknys, Žilvytis, *Problemy funkcionirovaniâ tradicionnyh prazdnikov v sovremenom mnogonacinal'nom gorode*, [w:] *Prazdniki i obrâdy v Uralo-Povolže: tradicii i novacii v sovremennoj kul'ture*, otv. red. E[katerina]. A. Āgafova, Samara 2016, s. 12–17.
- Szapszał, Hadży Seraja, *Przeszłość i terażniejszość Karaimów*, „Wiedza i Życie”, 1934, nr 3, s. 213–224.
- [Tiriâki, Viktor Z.], *Orak” Toú. Prazdnik urožaâ*, Evpatoria 2006.
- Tiriâki, Viktor Z., Pavlenkova, Nadežda V., *Tradicionnye izdeliâ iz teksta u krymskih karaimov*, [w:] *Hleb v narodnoj kul'ture*, Moskva 2004, s. 323–341.
- Tochtermann, Jan Jerzy, *Troki, zarys antropogeograficzny*, Wilno 1935.
- Tokarczyk, Andrzej, *Karaimizm. Saga polskich Karaimów*, Warszawa 2006.
- Tokarczyk, Andrzej, *The Smallest Miniority*, „Poland”, 1984, nr 1, s. 34, 56.
- Witort, Jan, *Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego*, Lwów 1898. Prymarnie opublikowane w częściach na łamach czasopisma „Lud” 1897–1898.
- Wróblewska, Urszula, *Działalność kulturalno-oświatowa Karaimów w Drugiej Rzeczypospolitej*, Białystok 2015.
- Z pobytu Pana Ministra Rolnictwa na Wileńszczyźnie*, „Tygodnik Rolniczy”, nr 35/36, 1930, s. 491–494.
- Zefir [Firkowicz, Zarach], *Tienry siuwiarynia bołuszad*, „Dostu Karajyn”, t. II, 1932, s. 11–13.
- Znamierowska-Prüfferowa, Maria, *Materiały dotyczące obrzędowości Karaimów Wileńszczyzny*, „Etnografia polska”, t. III, 1960, s. 426–432.
- Życie karaimskie w Polsce. Troki*, „Myśl Karaimska”, t. X, 1932–1934, z. 10, s. 117.

Aneks

Ryc. 1. Fotografia omyłkowo uważana za świadectwo obchodów w Trokach „Orach toju” w 1919 r.
Archiwum ZKP

Ryc. 2. Karaimscy rolnicy z narzędziami rolniczymi oraz wozami konnymi na ówczesnej ulicy Kowieńskiej (Karaimszczyźnie) w Trokach. Prawdopodobnie 1929 r. Archiwum ZKP

Ryc. 3. Uczestnicy obchodów „Orach toju” w 1931 r. Archiwum ZKP

Ryc. 4. Wykadowane ujęcie przed trocką kienesą w 1932 r. (?). Archiwum ZKP

Ryc. 5a. Wykadrowane ujęcie uczestników święta w 1934 r. BLAN F143-1248 IV

Ryc. 5b. Nieco inne ujęcie pochodzące z 1934 r. Archiwum ZKP

Ryc. 6. Uczestnicy obchodów „Orach toju” w 1935 r. Archiwum ZKP

Ryc. 7. Zaproszenie wystosowane w 1936 r. do Hadży Seraji Szapszała. BLAN F143-1046 12r

